

დამოწმებანი:

დოლიძე 2019: დოლიძე ა. სიზმრის ფსიქოსემიოტიკა ქართულ მხატვრულ დისკურსში (რეალიზმიდან მოდერნიზმისაკენ), თბილისი: გამომცემლობა „ნეკერი“.

ვაჟა-ფშაველა 1964ა: ვაჟა-ფშაველა, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. 3, პოემები. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.

ვაჟა-ფშაველა 1964ბ: ვაჟა-ფშაველა, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. 4, პოემები. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.

Eka Tchkoidze

Georgia, Tbilisi

Ilia State University

Greek (Cypriot) monastery’s Georgian Metochion and its Church serfs according to the Georgian newspaper Droeba (1883)

In the Russian empire one of the most important changes happened in the 19th c. was the Emancipation of serfs. In this regard the article “Situation of our former serfs” by David Ghambashidze (1840-1912), a well-known ecclesiastical figure, should be mentioned. It was published in the newspaper “Droeba” in February 1883 (volumes № 24, 25, 26). The publication refers to church serfs of the village Vardzia (Shorapani region) granted to the Kykkos Monastery in Cyprus at the end of the 18th century. Publication’s data is analyzed in conjunction with metochion’s reports written in Greek.

Key words: church serfs, Kykkos Monastery’s Georgian Metochion.

ეკა ჭყოიძე

საქართველო, თბილისი

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ბერძნული (კვირპოსული) მონასტრის ქართული მეტოქიონის საეკლესიო ყმები და გაზეთ „დროების“ პუბლიკაციები მათზე¹

XIX საუკუნე უამრავი ცვლილებით და სიახლითაა დატვირთული მსოფლიო ისტორიაში. გამოწვევის ვერც საქართველო იქნებოდა. რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში სრულიად შეიცვალა მისი პოლიტიკური, კულტურული, ეკონომიკური, სოციალური, ადმინისტრაციული, საგანმანათლებლო და საეკლესიო რეალობა. XIX საუკუნეში განხორციელებული რეფორმებიდან, უდავოდ, ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი იყო ბატონყმობის გაუქმება. ამან ასახვა ჰპოვა და თავისი გავლენა იქონია საზოგადოების ყველა ფენასა და სფეროზე. ამ საკითხის კვლევას, სხვა მნიშვნელოვან ფაქტორთან ერთად, ისიც აადვილებს, რომ უხვად მოგვეპოვება საგაზეთო პუბლიკაციები. სხვადასხვა პერიოდულ გამოცემებში გამოქვეყნებული სტატიები სრულ სურათს ქმნის აღნიშნული საკითხის ყველა ასპექტის სიღრმისეული კვლევისთვის.

ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა გაზეთ „დროებაში“ 1883 წლის თებერვალში დაბეჭდილი სტატია „ჩვენებურ ნაყმეთა მდგომარეობა“, რომლის ავტორიცაა ცნობილი საეკლესიო მოღვაწე, შორაპნის ოლქის მთავარხუცესი დავით ღამბაშიძე (1840-1910). დავითი, თავისი დროის ცნობილი საეკლესიო მოღვაწე, ფართო საგანმანათლებლო და სამწერლო საქმიანობით² გამოირჩეოდა. 1883-1910 წლებში მისი რედაქტორობით გამოდიოდა ჟურნალი „მწყემსი“. როგორც მისი შვილი, ვახტანგ ღამბაშიძე იგონებს, ღამბაშიძეები სასულიერო პირები ყოფილან. ამის მიუხედავად, თავად დავითს ექიმობა სდომებია თბილისის სასულიერო სემინარიის დამთავრების შემდეგ. თუმცა, იმერეთის ეპისკოპოს

1 სტატია მომზადდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის პროექტის „ეთნიკური ჯგუფები და მათი პერიოდული გამოცემები საქართველოში 1819-1921 წლებში“ (№FR-19-1759) ფარგლებში. 2 იხ. მისი თხზულებები ქართული მწერლობა ... 1984: 395.

გაბრიელ ქიქოძის (1825-1896) თხოვნას წინააღმდეგობა ვერ გაუწია და დათანხმდა სასულიერო პირი გამხდარიყო. მღვდლად ის თავად გაბრიელს უკურთხებია (ლამბაშიძე 2018: 36).

ზემოთ აღნიშნული სტატია „დროების“ სამ ნომერში (24, 25 და 26) გამოქვეყნდა 4, 5 და 6 თებერვალს და ყველაგან იწყება გაზეთის პირველივე გვერდიდან, რაც მის მნიშვნელობასა და აქტუალობას უსვამს ხაზს. ამ პუბლიკაციაში საუბარია საეკლესიო ყმების მდგომარეობის შესახებ. მიუხედავად იმისა, რომ ბატონყმობის გაუქმებიდან თითქმის 20 წელი იყო გასული, რეფორმა ჯერ კიდევ არ შეხებია საეკლესიო ყმებს, რაზეც ავტორი გულისტკივილს გამოთქვამს და ამის მიზეზებს აანალიზებს. სტატია ეხება საზღვარგარეთის იმ მონასტრებს, რომელთაც საქართველოში ჰქონდათ მამულები ყმებითურთ. კონკრეტულად, საუბარია შორაპნის მაზრაში (დღევანდელი ხარაგაულის რაიონი) მდებარე სოფელ ვარძიაზე. აქ ბერძნები (იგულისხმება კვიპროსის კიკოს მონასტრის ბერები) ფლობდნენ ეკლესიასა და ყმებს. ეს ყველაფერი მათ ჯერ კიდევ იმერეთის მეფე სოლომონ I-მა (1752-1784) დაუმტკიცა. სწორედ ამ ყმების არცთუ სახარბიელო მდგომარეობას მიმოიხილავს თავის სტატიაში მღვდელი დავით ლამბაშიძე. უნდა აღვნიშნოთ, რომ თავად დავითი შორაპნის მაზრაში იყო დაბადებული და შესაბამისად, ამ კუთხესა და მისი მცხოვრებლების ჭირ-ვარამს კარგად იცნობდა.

კვიპროსის ღვთისმშობლის ყველაზე სასწაულმოქმედი ხატისადმი მიძღვნილი ისტორიული მონასტერი კიკოს რეგიონში ბიზანტიის იმპერატორმა ალექსი I კომნენოსმა (1081-1118) დააარსა XI საუკუნეში და ის მაშინვე იქცა კუნძულის მთავარ მონასტრად (კონსტანტინიდისი 2002: 14-15)¹. მომდევნო საუკუნეების განმავლობაში ის იყო და დღემდე რჩება კვიპროსის უდიდეს სასწაულმოქმედ ხატად და ყველაზე მნიშვნელოვან სამონასტრო ცენტრად. კიკოს მონასტერი გამოირჩევა ძალიან მდიდარი სალიტარატურო ტრადიციით, მნიშვნელოვანი ხელნაწერებით, საეკ-

1 კიკოს სასწაულმოქმედ ხატსა და მონასტერზე მრავალრიცხოვანი ლიტერატურა არსებობს. სტატიისთვის ძირითადად ვიყენებთ კ. ნ. კონსტანტინიდისის მონოგრაფიას ბერძნულად „თხოვრა კიკოს ღვთისმშობლის სასწაულმოქმედი ხატისა“ (კონსტანტინიდისი 2002), სადაც ვრცელ შესავალთან და კომენტარებთან ერთად, მონასტერთან და ხატთან დაკავშირებული მნიშვნელოვანი ტექსტებია თავმოყრილი.

ლესიო სიწმინდეებით და მატერიალური სიმდიდრით. მონასტერი კურირებს კვლევით ცენტრს და ყოველწლიურად უშვებს ჟურნალს როგორც სამეცნიერო სტატიებით, ასევე სამეცნიერო პოპულარული ხაზითაც.

საქართველოში კვიპროსელი ბერების დაფუძნების ისტორია ბოლო პერიოდის სამეცნიერო ლიტერატურაში საკმაოდ კარგადაა დამუშავებული (იხ. ბუბულაშვილი 1994 და კლდიაშვილი 2006). თუმცა, ჯერ კიდევ ბევრი კითხვაა პასუხგაუცემელი და ბევრი რამ ბუნდოვანი. XVIII საუკუნეში მონასტრის შემომწირველთა შორის არის ერეკლე მეორე. მას საეკლესიო სამოსი გაუფზავნია კვიპროსზე და ასევე, მთავარი სასწაულმექმედი ხატისთვის შეუწირავს მოოქროვილი ბუდე წარწერებით ქართულად და ბერძნულად (სიმენცი 1993: 56-57). ამის მიუხედავად, კვიპროსელი ბერები ჩავიდნენ არა აღმოსავლეთ, არამედ დასავლეთ საქართველოში, სოლომონ პირველის კარზე და ითხოვეს მატერიალური დახმარება. ერთი ბერძნული დოკუმენტის მიხედვით, ძმებმა პაპუნა და ზურაბ წერეთლებმა უზრუნველყვეს კიკოს ბერების და სოლომონის შეხვედრა (თეოქარიდისი 2004: 88-89). სოლომონი მათ დაჰპირდა (სიტყვიერად), რომ მეტოქიონის სახით გადასცემდა იმერეთის ვარძიის ღვთისმშობლის სახელობის ტაძარს თავის ყმებით და ვენახებით. ეს დანაპირევი იმერეთის მომდევნო მეფემ, დავით მეორემ (1784-1789) გაუფორმა კვიპროსელებს 1784 წელს და ეს დოკუმენტი გამოქვეყნებულია კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის აქტებში (AKAK 1866: 59-60).

დავით ღამბაშიძის „დროებაში“ გამოქვეყნებული პუბლიკაცია ეხმაურება სწორედ ამ სამონასტრო ყმების მდგომარეობას. მისი პირველი ნაწილი იწყება ერთგვარი გულდაწყვეტით. მიუხედავად იმისა, რომ იმპერატორმა ალექსანდრე მეორემ (1855-1881) სპეციალური ბრძანებით გააუქმა ბატონყმობა, საეკლესიო ყმებისთვის თითქოსდა ბევრი არც არაფერი შეცვლილა. ამ დადგენილების გამოცემიდან დიდი დრო არ იყო გასული, რომ თავად იმპერატორმა დაიწყო მოლაპარაკებები, რომ ეს ყმები სახელმწიფო ხაზინიდან გამოესყიდათ, რაც სხვადასხვა რეგიონში სხვადასხვა ინტენსივობით და წარმატებით წარიმართა და ყველგან ეკლესია არ იყო მოგებული. ეს დამოკიდებული იყო ადგილობრივ საეკლესიო და სამოქალაქო პირების ქმედებებზე. მთელ რუსეთის იმპე-

რიაში გათავისუფლებული საეკლესიო ყმების სანაცვლოდ ეკლესია ყოველწლიურად ღებულობდა მოჭრილ თანხას ხაზინიდან და ასე მოისპო საეკლესიო გლეხებისა და მამულების დამოკიდებულება სასულიერო წრეებზე. ცნობილია, რომ ამ კანონის აღსრულება საკმაოდ დაგვიანდა საქართველოში (ქუთაისის გუბერნიაში მთავრობამ ის 13.10.1865-ში დაამტკიცა (ანთელავა 1970: 292-293). დავით ღამბაშიძე გვიზიარებს კანონის ასეთი დაყოვნებით შესრულების მიზეზზე თავის აზრს: ეს არის დიდი მანძილი, რაც იმპერიის დედაქალაქს აშორებს პროვინციებთან და ამ შემთხვევაში საქართველოსთან. სანამ კანონი პეტერბურგიდან აქ ჩამოაღწევს, ძალას ჰკარგავს და ვერღა ვხარობთ მისი სიკეთენით. იგივე მოხდა ბატონყმობის გაუქმების აღსრულებასთან დაკავშირებითაც – აღნიშნავს ღამბაშიძე.

მღვდელი დავითი იუწყება, რომ ბატონყმურ მდგომარეობაში დარჩნენ მხოლოდ ის გლეხები, რომლებიც საზღვარგარეთის მონასტრებისთვის არიან შეწირულნი ძველი დროიდან. ავტორი ერთგვარი გულისტკივილით აღნიშნავს, რომ „ჩვენი წინაპრების გულუხვობა და ქველი საქმეები ქვეყანას აკვირვებდა და ამით ისარგებლეს საზღვარგარეთის მონასტრებმა და სახვადასხვა საშუალებით ჩაიგდეს ხელში მრავალი გლეხები და მონასტრები“ (ღამბაშიძე 1883ა: 2).

სტატიის მეორე ნაწილში (ღამბაშიძე 1883ბ: 1) დავით ღამბაშიძე აღნიშნავს, რომ ბერძენი არქიმანდრიტები ჯერ კიდევ ისე იქცეოდნენ, თითქოს ბატონყმობა არც გაუქმებულიყოს და დაუნდობლად ეპყრობოდნენ თავიანთ გამგებლობაში მყოფ გლეხებს. დროთა განმავლობაში ყმათაგან ზოგი გააზატდა და ზოგიერთმაც საბოლოოდ მოახერხა თავის დაღწევა. ამ მონაკვეთში ავტორი განმარტავს აზატის მნიშვნელობასა და ფუნქციებს. აზატს არავითარი გადასახადები არ აკისრია. მას ევალება მხოლოდ მონასტრისთვის შიდა სამუშაოების შესრულება და ისიც განსაზღვრულ დროს. ასეთი აზატობის ცნობა ბევრს ჰქონია ბერძენების დაქვემდებარებაში მყოფი გლეხებიდან. პუბლიკაციაში ასევე იხსენიება ვარძიის მეტოქიონის პირველი არქიმანდრიტი იოაკიმე. ის ყველაზე პოპულარული კიკოსელი ბერია ქართულ წყაროებში. 1802 წელს სპეციალური დადგენილებით იოაკიმე სიონში ეპისკოპოსის ხარისხში იქნა აყვანილი და ახტალის ეპარ-

ქიაში გამწესდა (ეპისკოპოსი კირიონი 2005: 112). საინტერესო ის არის, რომ ახტალაში ამ დროს ბერძენი მღვდლები ცხოვრობენ და როგორც ჩანს, მათი სპეციალური თხოვნით მოხდა იოაკიმეს (ბერძენის) გაეპისკოპოსება. ახტალასა და ხარაგაულს შორის უზარმაზარი მანძილია და როგორ ახერხებდა იოაკიმე ამ ორი მოვალეობის შეთანხმებას, უცნობია. მისი ეპისკოპოსად კურთხევა ამ პუბლიკაციაშიც არის ხაზგასმული. გააზატების ერთ-ერთი სიგელი სწორედ იმ დროს გაუცია იმერეთის ბოლო მეფეს, სოლომონ მეორეს (1789-1810), როცა იოაკიმე უკვე ახტალის ეპისკოპოსი იყო. ავტორი ამ ფაქტზე განსაკუთრებულად ამხვილებს ყურადღებას. პუბლიკაციაში სიგელის მთლიანი ტექსტია მოყვანილი, რაც მას სამეცნიერო თვალსაზრისით კიდევ უფრო ფასეულს ხდის. „აზატობის და განთავისუფლების წიგნი და სიგელი დაგიწერეთ ჩვენ კიკო მონასტრის დ ვარძიის არქიმანდრიტმან ბერძენმა იოაკიმან, სვიმონ ხიჯავადის შვილებს გიორგის, მამუკას, ბასილას და პაატას და მათ შთამომავლებს. ეს სიგელი უბოძებიათ, მიტომ, რომ ეს ოჯახი ერთგულად ემსახურებოდა მათ და ითხოვა აზატობა, აქვე აღნიშნულია, რომ „ქრთამიც ჯეროვანი მოგვართვით“ (დამბაშიძე 1883გ: 2).

მიუხედავად იმისა, რომ ზოგიერთმა გლეხმა გააზატებით შეძლო თავისუფლების მოპოვება, 1880იან წლებში გლეხებს პრობლემა შეუქმნა იმდროინდელმა არქიმანდრიტმა იოანიკემ (ცნობილი ბერძნული დოკუმენტებიდანაც). ის მოითხოვდა ამ გლეხებს ადგილზე შეედგინათ ახალი სიგელი (უსტავნი გრამოტა). გლეხები ამის წინააღმდეგნი იყვნენ, რადგან ეს ნიშნავდა ერთხელ გამოსყიდული მიწის ხელახლა შესყიდვას. სტატის ბოლო აზაცში ავტორი აყალიბებს სტატის დაწერის მიზეზს. გლეხობას გაზეთებში ქომაგი არა ჰყავს. ამიტომ დავით დამბაშიძეს უნდა ქართული გაზეთებიდან ხმა რუსულ გაზეთებსაც მიაწვდინოს, რომ იქნებ ამ საშუალებით ეს პრობლემა მთავრობამდეც მივიდეს. მთავრობას კი „სრული უფლება და ღონისძიება აქვს არ დააჩაგვრინოს ეს გლეხობა ამ ბერებს“ (დამბაშიძე 1883გ: 2).

საქართველოში საეკლესიო ყმებზე საუბრისას უნდა აღვნიშნოთ, რომ მათი მდგომარეობა ბევრად უკეთესი იყო საბატონო ყმებთან შედარებით. ამიტომ არცთუ იშვიათად, საბატონო ყმები იპარებოდნენ და გადადიოდნენ საეკლესიო მამულზე (ხახანაშ-

ვილი 1910: 61). ასევე, საეკლესიო ყმების სამსახური და ვალდებულებები ხშირად არ იყო მძიმე. გარდა ამისა, ეკლესია ყმების გაყიდვის წინააღმდეგ იბრძოდა და ამ პირობებში გლეხები ეკლესიის მორჩილებაში უფრო დაცულად გრძნობდნენ თავს, ვიდრე – ბატონის (ხახანაშვილი 1910: 65-66). იგივე შეგვიძლია ვთქვათ მონასტრის გლეხებზე, რომელთა ყოფა-ცხოვრებაც უკეთესი იყო სახელმწიფო გლეხებთან შედარებით¹. ამის მიუხედავად, არ ვიცით უცხოეთის მონასტრების დაქვემდებარებაში მყოფი გლეხების ვალდებულებები ზუსტად რას გულისხმობდა. ამ საკითხის კვლევასთან დაკავშირებით ძალიან დიდი გამართლებაა ის ფაქტი, რომ არსებობს ვარძიის მეტოქიონში ბერძნულად შედგენილი და კვიპროსზე გაგზავნილი 85 დოკუმენტი. ეს არის ვრცელი აღწერილობები და ანგარიშები, რასაც საქართველოში მყოფი კვიპროსელი ბერები რეგულარულად აგზავნიდნენ კიკოსში. საბედნიეროდ, ეს უაღრესად მნიშვნელოვანი წყარო 1998 წელს სრულად გამოქვეყნდა. დოკუმენტებზე იმუშავა, კომენტარები და ვრცელი შესავალი დაურთო კიკოსელმა არქიმანდრიტმა ათანასემ. სიგელების ეს კორპუსი არამხოლოდ კონკრეტული მეტოქიონის და რეგიონის (შორაპნის მაზრა და ზოგადად, იმერეთი) შესასწავლადაა მნიშვნელოვანი წყარო, არამედ საქართველოს სოციალური და საეკლესიო ასპექტების გასააზრებლადაც. აქ სხვადასხვა საკითხთან ერთად დიდი ყურადღება ეთმობა სწორედ საეკლესიო ყმებს, ანუ კვიპროსელი ბერების საკუთრებაში მყოფ გლეხებს. საქართველოში ეს დოკუმენტები ჯერ არავის შეუსწავლია და გამოუყენებია. წინამდებარე სტატია ამის პირველი, მოკრძალებული მცდელობაა. კვიპროსული ანგარიშების პირველი დოკუმენტი თარიღდება 1847 წლით, ხოლო ბოლო – 1912 წლით. გამოცემას ახლავს ზოგიერთი დოკუმენტის ფოტოკოპირიც.

უცნაურია ის ფაქტი, რომ დავით ღამბაშიძის პუბლიკაციაში სოლომონ მეორის მიერ გააზატებული გლეხების გვარი „ხიჯავაძე“ შეცდომით წერია (უნდა იყოს „ხიჯაკაძე“); მაშინ, როცა ბერძნულ დოკუმენტებში ის სწორადაა მოხსენიებული. მართალია, ამ სიგელებში სახელობითად სვიმონი და მისი ვაჟები (გიორგი, მამუკა, ბასილა და პაატა) არ იხსენიებიან. გვაქვს

¹ საქართველოში საეკლესიო და სამონასტრო ყმების ვალდებულებების და ბეგარების შესახებ იხ. ხახანაშვილი 1910: 108-109.

ზოგადად, ხიჯაკაძეების როგორც გვარის და ამ გვარის მქონე კომლების მოხსენიება არაერთ ბერძნულ დოკუმენტში. მაგ. 42-ე დოკუმენტში, რომელიც 1887 წელსაა შედგენილი, ანუ ღამბაშიძის პუბლიკაციიდან ცოტა ხნის მერე, აღნიშნულია, რომ ხიჯაკაძეების 6 კომლს წარუდგენია შესაბამისი მტკიცებულება, რომ ვარძიის საეკლესიო მამულები მათ გამოუსყიდიათ. ამ დოკუმენტის თანახმად, კიკოსელები აპირებდნენ ეს სიგელები შეესწავლათ (არქიმანდრიტი ათანასე კიკოსელი 1998: 197). როგორ დამთავრდა ხიჯაკაძეთა ამ 6 კომლის დავა კვიპროსის მეტოქიონთან, მომდევნო დოკუმენტებში აღარ ჩანს. სავარაუდოდ, მათ შეძლეს თავიანთი სიგელების ნამდვილობის დამტკიცება. 5 წლის შემდეგ, 1892 წელს შედგენილ №68-ე დოკუმენტში ვინმე გიორგი ხიჯაკაძე უკვე იხსენიება როგორც გათავისუფლებული აზატი (არქიმანდრიტი ათანასე 1998: 315).

არცერთ ქართულენოვან დოკუმენტში¹ არ არის აღნიშნული რამდენი ყმა ჰყავდათ XIX საუკუნეში, ან რამდენი ყმა გადაეცა კიკოს მონასტერს ვარძიის ტაძართან ერთად ჯერ სოლომონ პირველისგან და მერე, დავით მეორისგან. ეს ირკვევა სწორედ ამ №68-ე დოკუმენტიდან. აქ აღნიშნულია, რომ 1783-დან 1873 წლამდე სოფელ ვარძიასა და მის მეზობელ ორ სოფელში (ხიდარსა და ჩალხეთში) კიკოს მონასტერს ჰყავდა 168 ყმა (სავარაუდოდ, კომლი იგულისხმება), მათგან 83 იყო გადამხდელები, ხოლო 85 გააზატებული ყმები, რომელთაც ჰქონდათ „სააზატო განთავისუფლების სიგელი“ (ასე იხსენიებს დ. ღამბაშიძე ამ ტიპის დოკუმენტს, 1883გ: 1). იგივე დოკუმენტის თანახმად, ეს განთავისუფლების სიგელები მათთვის მიუცია არქიმანდრიტ გერმანეს, რომელიც კიკოსელი ბერებიდან ყველაზე დიდხანს დარჩენილა საქართველოში (ის არქიმანდრიტად ჩანს 29 წელი, 1816-45 წლებში. (არქიმანდრიტი ათანასე 1998: 13). დავით ღამბაშიძე აღნიშნავს, რომ სოფელ ვარძიის სამასამდე კომლი იყო შეწირული კიკოს მონასტრისადმი (ღამბაშიძე 1883ბ: 1). ჩვენი აზრით, უპირატესობა უნდა მივანიჭოთ ბერძნული დოკუმენტის ცნობას, რადგან კიკოსელი ბერები ზოგადად მსგავსი ტიპის ინფორმაციის დაფიქსირებისას განსაკუთრებული აკურატულობით გამოირჩევიან. თან

1 შეკრიბა და გამოაქვეყნა დ. კლდიაშვილმა. იხ. კლდიაშვილი 2006: 319-335.

ყმების ზუსტად განსაზღვრა მათი პირდაპირი მოვალეობა იყო და გამორიცხულია მათ აქ შეცდომა დაეშვათ, ანუ ჰყოლოდათ უფრო მეტი ყმა და ეს არ სცოდნოდათ. დ. ღამბაშიძე თავად მიანიშნებს, რომ მისი ინფორმაცია ზუსტი არაა; სიტყვა „სამასამდე“ უკვე ნიშნავს, რომ ეს ციფრი მიახლოებითია. კიკოს მონასტრის მეტოქიონის ეს, №68-ე დოკუმენტი ერთ-ერთი ვრცელია 85 დოკუმენტს შორის (9 ნაბეჭდი გვერდი, არქიმანდრიტი ათანასე 1998: 313-322). აქ ისეთი მნიშვნელოვანი საკითხებია აღნიშნული, როგორცაა მეტოქიონის შემოსავლები, გააზატებაში მიღებული თანხები, საქართველოში არსებული სხვა ბერძნული მეტოქიონები, კიკოს თბილისში არსებული უძრავი ქონება, სხვადასხვა სასამართლო დავები ყმებთან და ა.შ.

„დროების“ ამ ვრცელ პუბლიკაციაში ისეთი საკითხებია წარმოჩენილი, რომელთაც ავსებს კვიპროსის ქართული მეტოქიონის ბერძნული ანგარიშები, სადაც უფრო დაწვრილებით და დეტალურად არის აღწერილი მათ მფლობელობაში მყოფი საეკლესიო ყმების დამოკიდებულების ფორმები და გააზატების პროცესი. იმის გათვალისწინებით, რომ უცხოეთის მონასტრების დაქვემდებარებაში მყოფ ქართველ გლეხებსა და ყმებზე ინფორმაცია მწირია, ამ საკითხთან დაკავშირებული ქართულ პრესაში მიმოხეული პუბლიკაციები განსაკუთრებულ აქტუალობას იძენს. მათი სრულყოფილი კვლევა კი შესაძლებელი ხდება მხოლოდ ამ ბერძნული დოკუმენტების მონაცემთა გათვალისწინებით.

დამოწმებანი:

AKAK 1866: კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის მიერ შეკრებილი აქტები, თბილისი.: „კავკასიის მეფისნაცვლის მთავარი სამმართველოს ტიპოგრაფია“, 1, 1866./ Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией, Тифлис: Тип. Главного Управления Наместника Кавказского, 1, 1866.

ანთელავა 1970: ანთელავა ი. (ტომის რედაქტორი), *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*. ტ. 5 საქართველო XIX საუკუნის 30-90-იან წლებში). თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1970.

არქიმანდრიტი ათანასე 1998: *გამოუცემელი დოკუმენტები წმ. კიკოს მონასტრის მეტოქიონისა საქართველოში*, ნიქოზია: „კიკოს წმ მონასტრის კვლევების ცენტრი“, 1998/Αθανάσιος Κυκκάτης, „Ανέκδοτα έγγραφα του εν Γεωργία Μετοχίου της Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 1998.

ბუბულაშვილი 1994: ბუბულაშვილი ე. ზემო იმერეთის ვარძიის ღვთის-მშობლის მონასტრის და კვიპროსის წმინდა კიკოს მონასტრის ურთიერთობის ისტორიიდან. ჟ. არისტოტელეს სახელობის ბერძნულ-ქართული უნივერსიტეტის შრომები, 1, 1994.

ეპისკოპოსი კირიონი 2005: ახტალის მონასტერი, გამოსაცემად მოამზადეს, შესავალი და კომენტარები დაურთეს ე. ბუბულაშვილმა და ზ. სხირტლაძემ, თბილისი: საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის საპატრიარქო, 2005. Епископ Кирион, Ахталский Монастырь, 2005.

თეოქარიდისი 2004: თეოქარიდისი ი. კიკოს წმ. მონასტრის ხელნაწერი 53 (მონასტრის მრავალმხრივი საქმიანობა 1843-1897 წლებში) ნიქოზია: „კიკოს წმ. მონასტრის კვლევებისცენტრი“, 2004/ I. Π. Θεοχαρίδης, Ο Κώδικας 53 της Ιεράς Μονής Κύκκου (Οι πoισήπλευρες δραστηριότητες της Μονής κατά την περίοδο 1843-1897), Λευκωσία: Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, 2004.

კლდიაშვილი 2006: კლდიაშვილი დ. მარინე მესხიას მონაწილეობით, მასალები საქართველოს და კვიპროსის სამონასტრო ურთიერთობის ისტორიისთვის: ვარძია – კიკოს მონასტრის მეტოქი დასავლეთ საქართველოში, საიუბილეო კრებული მიძღვნილი შოთა მესხიას დაბადების 90 წლისთავისადმი, 2006.

კონსტანტინიდისი 2002: კონსტანტინიდისი კ. თხრობა კიკოს ღვთისმშობლის სასწაულმოქმედი ხატისა. ნიქოზია: „კიკოს წმ. მონასტრის კვლევების ცენტრი“, 2002./ Κώστας Ν. Κωνσταντινίδης, Η δίκηγος της θαυματουργής εικόνας της Θεοτόκου Ελεούσας Του Κύκκου, Λευκωσία: Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, 2002.

მაჩურიშვილი 2020: მაჩურიშვილი გ. დავით ღამბაშიძე, [საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის მონაცემთა ბაზა, ქართველთა შორის წერა კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წევრები] ბოლო ნახვა 25 სექტემბერი, 2020; მის.: <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00003369/>

სიმენცი 1993: სიმენცი გ. ხატის ქართული ბუდე კიკოს მონასტერში. ჟ. კიკოს წმ. მონასტრის ყოველწლიური ჟურნალი, 2, 1993./ Γκ. Π. Σίμεντς Μια γεαργιανή σκέπη εικόνας στο μοναστήρι του Κύκκου, Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, 2, 1993.

ქართული მწერლობა ... 1984: ქართული მწერლობა (ლექსიკონი ცნობარი), 1, თბილისი: გამოცემლობა „განათლება“, 1984.

ღამბაშიძე 1883ა: „ჩვენებურ ნაყმევთა მდგომარეობა“, გაზ. დროება, 4 თებერვალი 1883 (№ 24), ნაწ. I, გვ. 1-2.

ღამბაშიძე 1883ბ: „ჩვენებურ ნაყმევთა მდგომარეობა“, გაზ. დროება, 5 თებერვალი 1883 (№25), ნაწ. II, გვ. 1-2.

ღამბაშიძე 1883გ: „ჩვენებურ ნაყმევთა მდგომარეობა“, გაზ. დროება, 6 თებერვალი 1883 (№ 26), ნაწ. III, გვ. 1-2.

ღამბაშიძე: 2018: ღამბაშიძე ვ., *ჩემი თავგადასავალი*, მასალები მოიძია, შეადგინა, გამოსაცემად მოამზადა და კომენტარები დაურთო ნინო ძანძავამ, თბილისი: საქართველოს ეროვნული არქივი, სერია: მოგონებები, დღიურები, ჩანაწერები – IV, 2018.

ხახანაშვილი 1910: ხახანაშვილი ა. *ბატონ-ყმოზა საქართველოში რუსეთთან შეერთებამდის*, ქუთაისი: „მშობის სტამბა“, 1910.